

14. Смирнов А. А. Древнеирландский эпос / А. А. Смирнов // Исландские саги. Ирландский эпос. – М. : Изд-во художеств. лит., 1973. – С. 547–564.
15. Стеблин-Каменский М. И. Исландские саги / М. И. Стеблин-Каменский // Исландские саги. Ирландский эпос. – М. : Изд-во художеств. лит., 1973. – С. 7–22.
16. Фатеева Н. А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи / Н. А. Фатеева // Изв. АН : сер. “Литературы и языки”, 1998. – Т. 57. – № 5. – С. 25–38.
17. Циммерлинг А. В. Сага : рассказ для будущего и взгляд в прошлое / А. В. Циммерлинг // Исландские саги. – М. : Языки славян. культуры, 2004. – С. 7–21.
18. Шекспір В. Твори : в 6 т. Т. 2 / В. Шекспір ; пер. з англ. ; післямови О. Алексеєнко, Н. Жлуктенко. – К. : Дніпро, 1985. – 622 с.
19. Ru Yi-Ling. The family Novel. Toward a generic definition. – New York : Peter Lang Publishing Inc., 1992. – 215 p.

УДК 811.161.1'373.7

Оксана Приймачок

ЕПТОНИМ ЯК ІНТЕРТЕКСТОВА ОДИНИЦЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про основні причини, напрями та способи трансформації прототипної модальності ептоніма (крилатого виразу) як інтертекстової одиниці. Роботу виконано на матеріалі російської мови.

Ключові слова: ептонім (крилатий вираз), модальність, текст, інтертекст.

Приймачок Оксана. Эптоним как интертекстуальная единица: функционально-прагматический аспект. В статье рассматриваются основные причины, направления и способы трансформации прототипической модальности эптонима (крылатого выражения) как интертекстуальной единицы. Работа выполнена на материале русского языка.

Ключевые слова: эптоним, модальность, текст, интертекст.

Pryimachok Oxana. Aphorism as an Intertextual Unit: Functional and Pragmatic Aspect. The article is dedicated to the description of waves and means of realization of language aphorismes primery modality under the condition of a concrete communicative act or context. This work is made on the matherial of Russian language.

Key words: aphorism (eptonim), modality, text, intertext.

Постановка наукової проблеми та її значення. Функціональний підхід у лінгвістиці передбачає динамічне дослідження мови з виходом у мовленнєву діяльність, найважливішим продуктом якої є текст. Функціональна граматики в цілому формується як антропоцентрична, оскільки аналіз мовних явищ здійснюється в нерозривному зв'язку з потребами комунікативної діяльності людини: людський фактор знаходить своє відображення у змісті більшості функціонально-семантичних категорій. Особливе місце в цьому переліку належить категорії модальності. З одного боку, вона надає мовцеві можливість відкрито і безпосередньо виявити своє ставлення до повідомлюваного, з іншого – позиція автора може бути дещо прихованою, закодованою у певних граматичних значеннях, у більш-менш сталих синтаксичних конструкціях, у готових формулах, які через свою значущість, відтворюваність і загальновідомість набувають статусу інтертекстових одиниць.

Ептоніми (крилаті слова й вирази, або мовні афоризми, або інтертекстеми) як своєрідна форма фіксації досвіду цікаві не лише своєю оригінальною семантикою, але й тим, що, подібно до паремій, вони залучаються до комунікативного процесу. Як “знаки ситуацій” [4, 85], паремії та крилаті фрази “виконують номінативну функцію, іменуючи не квант дійсності, як це робить лексема чи ідіома, а всю картину...: зіткнувшись зі знайомими за текстовим фрагментом відношеннями між елементами позамовної дійсності, мовець асоціативно згадує і той фрагмент, і те, що раніше вже зустрічав його в мовленні інших для позначення схожих ситуацій, і тому включає крилатий вираз у своє висловлення” [2, 90]. Ептоніми, отже, беруть участь у формуванні, висловленні та обміні думок, тобто стають органічною частиною спілкування. Абсолютна більшість таких інтертекстем зі структурно-синтаксичного боку є реченнями з усіма притаманними їм граматичними категоріями та значеннями, котрі, однак, пристосовуючись до контекстуальних умов, можуть доволі помітно трансформуватися. Такі трансформації стали об'єктом функціонально-граматичного напрямку в лінгвістиці, який вивчає проблеми функціонального потенціалу мовних одиниць і його реалізації в тексті [1]. Оскільки категорія модальності є конститутивною ознакою будь-якого висловлення, прецедентного в тому числі, то дослідження модальних трансформацій ептоніма як інтертекстової одиниці досить актуальне, тому що воно може посприяти позитивному вирішенню проблеми мовного статусу

паремій та ептонімів, поставленої в роботах Ю. Прохорова, В. Мокієнка, С. Шулежкової, Л. Дядечко та ін.

Основною метою цієї статті стало дослідження механізму зміни первинного модального значення крилатого виразу як інтертекстової одиниці. Така мета передбачає вирішення конкретних завдань: 1) окреслити види та напрями модальних трансформацій; 2) указати на причини таких змін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ептоніми та паремії – максимально близькі феномени, різниця між якими полягає в авторстві. Із функціонального боку вони знаходяться ніби на межі між словом і текстом, тобто одночасно ними здійснюється і номінація, і предикація. Звичайно, будь-який крилатий вислів насамперед інформативний, причому інформацію несе навіть не так набір слів, як вибір даного ептоніма та його використання в певному дискурсі. Це означає, наприклад, що серед ептонімів немає суто апелятивних висловів: насамперед інформативним є і той афоризм, що граматично організований когнітивними способами дієслова (індикативом та кон'юнктивом), і той, що організований волюнтативними способами (імперативом та оптативом). Це, у свою чергу, накладає певний відбиток на функціонування цих способів у крилатих виразах, а саме: у волюнтативній за своєю мовною природою одиниці на перший план може вийти сема значення, інформативна, а первинна сема волевиявлення (власне модальна) сприймається як додаткова; а в індикативному за формою афоризмі на перший план може вийти саме модальне відношення до позначеної ситуації (її можливість/неможливість, необхідність, неминучість, бажаність тощо). Однак не слід забувати, що за своєю мовною природою паремії та крилаті вирази – це передусім речення зі своєю власною модальністю, яка й організує афористичну інформацію так, а не інакше. Наприклад, ептоніми констатуючі, як правило, мають форму розповідного речення з реальною індикативною модальністю. А для припису, побажання, поради найбільше підходить конструкція з ірреальною волюнтативною модальністю. Порушення такої закономірності відбувається тільки під впливом контексту.

Прототипна модальна організація паремій і ептонімів, що за своєю формою становлять речення, а за змістом – інтертексти, суттєво впливає на можливості застосування їх у різних ситуаціях. Самим фактом використання певного ептоніма в тексті мовець виражає своє

ставлення до ситуації, дає їй своє власне тлумачення і оцінку. Тому акт залучення у мовлення певної крилатої фрази і є актом вираження модальної семантики, окремих модальних значень.

Цілком природно, що глибинна граматична субституція ептонімів не так помітна, як, скажімо, словесна. Цим, очевидно, й пояснюється той факт, що увагу мовознавців передусім зосереджено на лексико-семантичній, фонетичній, словотвірній, морфологічній субституції, імплікації, експлікації та контамінації прототипів [2, 194–222]. У цій статті зроблено спробу на конкретному текстовому матеріалі продемонструвати зміну прототипного модального значення ептоніма, що в результаті призводить до появи в нього нових семантичних відтінків, а відтак розширює перспективи його вживання.

Ептонім *Делу время, а потехе час* є констатуючим за своєю природою виразом із реально-індикативною модальністю. Проте, не порушуючи зовнішньої стабільності, за певних умов він може набувати імперативної модальності. Порівняймо кілька контекстів: 1) *Началось учение, – теперь в гости ходитъ нельзя... Это проводилось у нас очень строго: делу время, а потехе час. В учебное время – никаких развлечений, никаких гостей* (Вересаев); 2) – *Ну, делу время, а потехе час!* – сказал воспитатель. – *Пора и за уроки браться. Все стали усаживаться за парты, доставать тетради и книги* (Изюмский). Загальна імперативна модальність другого уривка модифікує прототипну модальність ептоніма, який сприймається вже не як прескриптивна одиниця, яка твердить, що справам треба присвячувати більше часу, ніж розвагам, а як заклик братися до роботи.

Аналогічних прикладів транспозиції первинного модального значення крилатого виразу внапрямку від неволюнтатива до волюнтатива досить багато: – *Я знаю, вы скажете, что Пикассо был великим рисовальщиком и что к истине искусства надо идти от истины и существа жизни, а не выдумывать. – Да, скажу. – А я вам отвечу на это, что жизнь нам даётся один раз, и прожить её в нищете я не желаю* (Попова); – *Да ты не сердись! Оторвал я тебя, конечно, от Варвары, но сам знаешь: первым делом, первым делом самолёты...* (А. и Г. Вайнеры); *Лёвка (поднимается, хватаясь за землю кулаками). Он меня под низ живота бил!* *Беня (оборачивается к толпе зевак). Что вы здесь забыли?* *Пятирубель. А я говорю – ещё не вечер. Ещё тыща вёрст до вечера* (Бабель).

Семантика ептоніма мотивована контекстом, який може створити умови для метафоризації прототипу. Генетично кожен ептонім – це фрагмент якогось первинного тексту, і тому він має своє первинне значення. Вживаючись в іншому словесному чи ситуативному оточенні, ептонім здатний метафоризуватися подібно до того, як це постійно відбувається з пареміями. Коли ж метафора стосується не тільки смислових зрушень ептоніма, але і його глибинної граматичної структури, то така метафора може бути названа модальною [5]. Її результатом є поява вторинної модальності, що має лише контекстуальний характер. Попередні приклади свідчать про можливість зміни неволонтактивної прототипної модальності на волонтактивну. Проте є чимало випадків зворотнього характеру, при якому модальна транспозиція відбувається із зони волонтактива в зону неволонтактива. Цей процес можна продемонструвати на прикладі біблійного виразу *Да будет свет!*, який за своєю первинною модальною організацією є спонукальним реченням. У двох наступних контекстах цю прототипну волонтактивну модальність збережено: *Но Бог... взглянул в Россию кротким оком, и, видя в мраке ту глубокою, со властью рек: да будет свет. И бысть!* (Ломоносов); – *Да будет свет!* – возвестил сочный голос. И его обладательница распахнула окно. – *Красота какая!* (Веллер). Проте це значення волонтактива зникає, поступаючись певній констатації чи передбаченню, пор.: *Да! – будет свет, а не группешник. Да! – не случались, а любили. Да! – королева, а не пешка* (Вознесенский); *И будет свет, и посрамится тьма, и сокрушится всяк, творящий злое* (Матюшин).

Аналогічні приклади втрати первинної волонтактивної модальності: *Работа на мысу закипела, как по шучьему велению* (Мамин-Сибиряк); *Зато, когда исследование содержит недостатки, иной критик действует по принципу “раззудись, плечо, размахнись, рука”* (Бурлацкий, Шахназаров); *Время, вперед!* (название романа В. Катаева).

Крім описаних, найбільш поширених напрямів модальних трансформацій ептонімів, можливі й інші типи, пов'язані зі зміною первинної модальності афоризму. Так, наприклад, прототипно констатуюча фраза *Лета к суровой прозе клонят*, стаючи частиною питальної конструкції, втрачає категоричність і зсуває семантичні акценти: *И хорошо бы за роман взяться. Когда Пушкина года к суровой прозе начали клонить? Не поздно в тридцать четыре года начинать?*

Повести, рассказы – это не совсем то... (Новиков). Аналогічні приклади з іншими афоризмами: Молчание критиков никак нельзя оправдать, тем более, что центральная критика в московских журналах мало обращает внимания на писателей, живущих в областях. Это факт. Что же, спасение утопающих – дело рук самих утопающих? (Соболев); Посылаю тебе, Постум, эти книги. / Что в столице? Мягко стелют? Спать не жёстко? (Бродский).

Первинно предикативні крилаті вислови *Блоху подковать, В Европу прорубить окно, Я памятник себе воздвиг нерукотворный* у нижчеподаних контекстах втрачають предикативність і зосереджуються на номінативній функції, перетворюючись фактично на яскраві перифрази: *Мы должны чаще вспоминать замечательных мастеров, изобретателей из народа, самоучек. Их было тысячи... От “подковавших блоху” до солдат, выигравших многочисленные войны, которые под стать было выиграть лишь сказочным богатырям (Адалис); Большую роль для молодого поэта сыграла и перемена обстановки. Чужие страны, в которых он побывал. Не только “окно в Европу” раскрылось перед ним, но и тяжёлые, окованные зноем двери Африки и Латинской Америки (Инбер); Из стихотворения Пушкина возникло выражение “памятник нерукотворный”, употребляемое в значении: благодарная память о чьих-либо делах (Ашукин, Ашукина).*

Досить часто первинна модальність мовного афоризму перекручується внаслідок впливу загальної стилістичної тональності тексту. Наприклад: *Ну что ж, так и напишем: дескать, я памятник себе воздвиг нерукотворный?.. В этом жанре и в этом ритме делать уже нечего: если всерьёз становится в пушкинскую позу – получится пародия (Новиков); Остановись, мгновенье, когда замирает рыба / в озёрах, когда достаёт природа из гардероба / со вздохом мятую вещь и обводит оком / место, побитое молью, со штопкой окон (Бродский).*

Набагато помітнішою стає модальна варіантність ептоніма, якщо вона супроводжується лексико-граматичною субституцією. Наприклад: *Он был писатель по природе..., но ничего выдающегося не произвёл и не “жэг глаголом сердца людей” (Салтыков-Щедрин); Самое яркое художественное определение таланта – “уголь, пылающий огнём”. Но если обладатель дара лишён возможности “глаголом жечь сердца людей”, то он воспламеняется сам и довольно часто сгорает до тла (Новиков); В телефонной трубке давно уже разда-*

вались долгие гудки. Нет Борьки. Поискал ещё по двум телефонам. Нигде нет. Борька занят, Ася занята: сеет разумное, доброе, вечное (Бакланов); – *Ты, конечно, знаешь самого первого горнового комбината? – Леонида Ивановича? Кто ж его не знает. Из его искры возгорелось неугасимое пламя* (Авдеенко); *Похвалы притупляют здравый смысл. Однако за те двадцать минут, пока он героем дня походил по редакционным коридорам, Лопатин всё-таки осознавал, что всё это имеет и обратную сторону; сколько ни приравнивай к штыку перо, а от повседневной солдатской доли всё это ох как далеко!* (Симонов).

Нарешті, ще один спосіб зміни чи підсилення прототипної модальності мовного афоризму – введення до контексту модальних модифікаторів, слів, спеціально призначених для лексикалізації граматичних значень. Наприклад: *Надо смотреть в корень и искать в каждом явлении причину всех причин* (Чехов); *На этом... можно бы кончить, но надобно ещё одно, последнее сказанье, чтоб летопись закончилась моя* (Лесков); *Процесс обучения сам по себе при всех своих недочётах высокоморален. “Сеять разумное, доброе, вечное” можно, преподавая любой предмет: автоматику, химию, теорию механизмов* (Грекова); *Ждать? Это было не в его правилах. Всё для него должно было совершаться немедленно – по щучьему велению, по его хотению* (Катаев); *Весёлый взгляд на мир не противоречит сочувствию и симпатии. Разумеется, – делу время, потехе час, – мы должны различать, когда и в каких вопросах уместен этот весёлый взгляд* (Акимов). Як бачимо з наведених прикладів, семантику можливості, необхідності чи повинності підкреслено саме завдяки модальним словам.

Висновки. Дослідники національних паремійних фондів уже давно зрозуміли, що для усвідомлення змісту і значення афоризму потрібні “як мінімум операції таких трьох видів: а) інтерпретація синтаксичної суперструктури; б) референційна інтерпретація; в) модальна інтерпретація” [3, 177]. Увага мовознавців до модальної організації інтертекстем (паремій, крилатих слів чи афоризмів) виправдана принаймні кількома причинами. По-перше, це необхідно для розуміння семантичного обсягу крилатого виразу як мовного знака; по-друге, для вирішення проблеми мовного статусу афоризму, який часто поєднує в собі ознаки одиниці номінативного і предикативного рівня;

по-третє, для визначення ролі інтертекстових елементів у моделюванні тексту і дискурсу.

Література

1. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.
2. Дядечко Л. П. “Крылатый слова звук”, или Русская эптология : учеб. пособ. / Л. П. Дядечко. – К. : ООО “Изд. дом Аванпост”, 2007. – 336 с.
3. Крикманн А. А. Опыт объяснения механизмов пословицы / А. А. Крикманн // Паремнологические исследования. – М. : [б. и.], 1984. – С. 82–104.
4. Пермяков Г. Л. От поговорки до сказки : заметки по общей теории клише / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1970. – 240 с.
5. Приймачок О. Модальна метафора в українських пареміях / О. Приймачок // Вісн. Львів. ун-ту : сер. філол. – Л., 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 239–244.

УДК 809.1

Вікторія Приходько

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ ОРИГІНАЛУ ТА ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглядається інтертекстуальна взаємодія оригіналу та перекладу на матеріалі повісті М. Гоголя “Тарас Бульба” та її англomовних інтерпретацій. Досліджуються способи перекладу інтертекстуальних одиниць.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтерпретація, переклад, реалія, фразеологізм.

Приходько Виктория. Интертекстуальное взаимодействие оригинала и перевода. В статье рассматривается интертекстуальное взаимодействие оригинала и перевода на материале повести Н. Гоголя “Тарас Бульба” и ее англоязычных интерпретаций. Исследуются способы перевода интертекстуальных единиц.

Ключевые слова: интертекстуальность, интерпретация, перевод, реалія, фразеологизм.

Prykhod'ko Viktoriya. Intertextual Interaction Between Original and Translation. Intertextual interaction between original and translation on the material of M. Gogol's tale “Taras Bulba” and its English interpretations is analysed. Ways of translation of intertextual units are investigated.

Key words: intertextuality, interpretation, translation, realia, idiom.